

*старший викладач кафедри
зарубіжної літератури Одеського
національного університету
ім. І. І. Мечникова*

ТВОРЧИСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОРОМАНТИКІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

Актуальність проблеми визначається особливістю періоду (кінець XIX – початок XX ст.), що вивчається, який позначив себе зміною історичних і соціально-економічних епох. Окрім цього рубіж століть виявився часом формування нових (модерністських) художньо-естетичних шкіл і напрямів. Сфера наших інтересів – творчість англійських неоромантиків. Неоромантизм – це своєрідна художня концепція, орієнтована на романтизм. З моменту своєї появи і до сьогодні термін "неоромантизм" в рамках різних національно-культурних традицій трактується по-різному. Немає єдності у ставленні до цього терміну і серед істориків літератури. Ми ж пропонуємо розглядати неоромантизм як явище перехідної художньої свідомості і з позицій синергетики аналізувати творчість Р.Л. Стівенсона, Дж. Конрада, Р. Кіплінга. Дане твердження можна сприймати як сформульоване завдання, яке має вихід і в сучасній літературній процес.

Соціокультурна ситуація кінця XX – початку XXI століть з характерними для неї трансформаційними процесами у всіх сферах життєдіяльності дуже актуальними зробила дослідження в сфері перехідних явищ в літературі та мистецтві. Виникає необхідність осмислення механізмів перехідних процесів в історико-літературному контексті, у виявленні та класифікації специфічних ознак періодів "кризи-хаосу-становлення нового порядку з хаосу" (І. Пригожин) [7]. Вже очевидно, що перехідні епохи супроводжуються трансформацією світогляду й різного роду соціокультурними зрушеннями. Картина світу таких періодів демонструє свою нестійкість і нестабільність. Посилюється відчуття ризику, що провокує деструктивні явища. Якщо ми говоримо про мистецтво, то воно характеризується суперечністю художніх тенденцій і, одночасно, активними інноваційними пошуками у всіх своїх сферах, які, хоч багатовекторно, але формують перспективу подальшого розвитку.

Спроби досягнути літературний процес перехідних епох як динамічну модель переорієнтації в нашій статті пов'язані з розумінням того, що: а) "межі" й "переходи" в літературознавстві вже названі ключовими проблемами вивчення літературного процесу"; б) саме при "переході", "на межах" особливо чітко "проявляють себе перспективні риси, що збільшують лабільність цивілізованих циклів [1, с.3]".

Теоретик-культуролог Олег Кривцун ще категоричніший у визначенні місця й значення перехідних епох. Він пише: "Наряду с устойчивым этапом... в историческом процессе выделяются переходные периоды, когда... вызревают новые способы ориентации, формируются элементы становящейся картины мира. Вариативность возможностей, рождающихся в горниле переходной эпохи, делает ее наиболее интересной для эстетического исследования [4, с.18]". Якщо врахувати, що більшість сучасних літературознавців схильні вважати мистецтво XX століття літературною епохою "особливого, а саме *перехідного* типу", то вагомість заявленої нами теми стає безумовною [5].

Творчість англійців Дж. Конрада, Р.Л. Стівенсона, Р. Кіплінга визначається терміном "неоромантизм", але з численними поясненнями з приводу того, що цей художній феномен до цих пір категоріально не визначений. Відмінними особливостями їх "нео-" мислення дослідники вважають: а) спробу реформувати мистецтво вікторіанської епохи; б) прагнення

до пізнання й відображення світу, що постає; в) переосмислення можливостей романтизму; г) пошук нового героя, що протистоїть винятковій особистості романтиків XIX ст.; д) неприйняття "туманної надмірності" модерну й спроби синтезу з течіями, що розвиваються. Для англійського читача кінця XIX століття вони постали авторами, які спробували демократизувати мистецтво: ця спроба виражалася в освоєнні простору звичайної ("середньої") людини; у використанні сюжетів, близьких масовому читачеві; в бажанні зобразити героя, наділеного гідністю й здатністю виконати свій людський і професійний обов'язок. З колишніми романтиками їх об'єднує вміння протистояти повсякденності й бажання усвідомити себе в екзотичному просторі, а з реалістами – відчувати себе дітьми конкретного історичного часу.

Що стосується жанрології, то саме Р.Л. Стівенсон, Дж. Конрад, Р. Кіплінг в англійській літературі використовували нові компактні форми оповідання, на противагу "великому" соціально-психологічному роману XIX ст. Їхня "мала проза", позначена одразу декількома літературознавчими термінами (story, short story, long short story, novella, tale), є тим універсальним типом оповіді, який ідеально відповідає завданню освоєння часопростору, що тільки формується.

Як стверджував Ю. Тинянов, основним поняттям літературної еволюції є *зміна систем*. Вона, ця зміна художніх систем, фіксується спочатку в коливаннях старої системи відображення, а потім – в окремих елементах нової системи, що тільки формується. Розвиваючи цю думку, автори "Історичної поетики" дійшли висновку: "Смена типів художественного сознания... закрепляется в исторически обусловленной трансформации категорий самой поэтики. В каждом типе, в каждую эпоху складывается своя система таких категорий, с особенным родом связи между ними, со специфическим содержанием, объемом, иерархией поэтологических знаний. Среди этих категорий особенно весомыми, репрезентативными, с точки зрения эволюции художественных средств литературы, являются категории стиля, жанра и автора [2, с.5]".

Неоромантизм – явище перехідності. Неоромантизм – це нова художня концепція, орієнтована на романтизм, але має точки перетину з модернізмом. Інтерес неоромантиків до минулого був сам по собі знаменний: вікторіанська епоха повинна була стати кредитором загальнозначущих ідей, які так важко знайти в нестабільному перехідному часі. Підкреслюючи важливість цього "проміжного феномену", М.В. Урнов відзначає: "... знаменитые неоромантики, Роберт Луис Стивенсон и Джозеф Конрад, обращались к экзотике, выбирая авантюрно-экзотические сюжеты, выражали стремление к жизненной целостности, соотнося героическое, моральное и эстетическое начало. Тоска по красоте невольно пробивается сквозь их романтические фантазии" [12, с.27].

Заявивши про себе, неоромантизм довгий час залишається об'єктом дискусій. Разом з неоромантизмом в зарубіжному літературознавстві часто на рівних правах, деколи як синоніми вживаються терміни "символізм" і "імпресіонізм" – ця термінологічна нечіткість проявляє себе до сьогодні.

Але, як вказує Л.В. Миронюк, даний термін має різні тлумачення: а) романтичний елемент, присутній в літературі кінця XIX – початку XX ст.; б) загальна назва літературної епохи кінця XIX століття; в) окремий перебіг ранньомодерністської літератури; г) явище структурно-семантичного типу [6, с.139].

Відзначимо, що у всіх вищеназваних позиціях, як нам здається, не враховується дуже показова риса неоромантизму – його здатність сублімувати з різними за своєю природою течіями і напрямками. В кінці XIX і на початку XX ст. він віддавав перевагу модерністським течіям, після цього доля його зміниться – в XX ст. він стане елементом реалістичної, як втім, і постмодерністської поетики.

Синергетичний підхід. Новою системою аналізу для нашого сучасника стала синергетична шкала оцінок, орієнтована на теорію нестабільності І. Пригожина й представників його наукової школи. Для літературознавця, який звик аналізувати твори, що

відбивають стійкість стабільних епох, теорія нестійкості й хаосу виявилася несподіваною, але необхідною. Абсолютно очевидно, що саме поняття переорієнтації припускає руйнування старої й вироблення нової шкали оцінок. Якщо ми говоримо про переорієнтацію в англійській літературі рубежу ХІХ – ХХ ст., то, мабуть, синергетична парадигма руйнування й поштовху до оновлення повинна відповідати завданням аналізу мистецтва періодів переорієнтації.

Наукові дослідження бельгійського фізика й філософа, лауреата Нобелівської премії Іллі Романовича Пригожина в нашій країні стали відомі у 80-і роки, особливу популярність вони отримали з 90-х. Термін "синергетика" (давньогрец. "разом діяти"), використаний автором, позначив собою наріжне поняття в теорії нерівноважних систем і процесів, що втратили свою постійність. З кінця 90-х рр. ХХ ст. висновки вченого стали використовувати при описі періодів кризи та перехідності, які якраз і відрізняються розмаїттям і непостійністю естетичних переваг, а також відсутністю односпрямованого руху й розвитку. Зараз можна стверджувати, що особливо важливою для літературознавців виявилася фазисна модель переорієнтації (біфуркація – флуктуація – атракція), способи опису саморегулювання художньо-естетичної енергії, а також особливостей оформлення фракталів.

Синергетика як вчення про коливальний контур переорієнтації оперує поняттями "нестійкість", "нелінійність", "нерівноважність". Їй властивий наступний термінологічний ряд: "динамічна нестійкість", "ентропія" (міра безладу або тимчасової впорядкованості), "граничний перехід" та ін. Якщо використовувати афоризм І. Пригожина, то синергетика прагне пізнати "порядок через хаос". Модель поступового розбалансування елементів старої системи, їх перегрупування й становлення нової в його теорії виглядає так: "Возможность спонтанного возникновения порядка и организации из беспорядка и хаоса в результате процесса самоорганизации" [7, с.134]. Відзначимо, що слова "криза" й "хаос" в цьому контексті втрачають звичне для нас сьогодні негативне значення.

Етапи переходу від кризи й хаосу до "порядку", продукованого через множинні варіанти "самоорганізації матерії", в синергетиці позначаються таким чином: порушення рівноваги (нелінійність, розбалансованість процесів) – самоорганізація матерії (її саморегулювання) – відкриття нової системи. Всередині цієї системи можна виокремити: початкову стадію дисбалансу (криза), потім настає час хаотичних переміщень (хаос), далі слідує період непослідовних і множинних варіантів саморегулювання; нарешті приходить черга кристалізації "нового порядку з хаосу" [див.: 9; 10; 11]. Підтримуючи тих, хто потрапив в ситуацію тривалої кризи, нестабільності й хаосу, синергетики стверджують: а) "хаос – це фактор адаптації до мінливих умов довкілля; в ньому різноспрямовані вектори індивідуальної поведінки готують систему до різних варіантів її майбутнього розвитку"; б) "хаос є стимулом, поштовхом еволюції, виходом з еволюційної безвиході". І, що особливо важливо літературознавцям, – "...на стадії згасання активності й зростання долі дисипативних, хаотичних процесів можуть встановлюватися нові зв'язки, виникати нові структури ..., отже, хаос – це чинник оновлення складної організації" [3, с.189].

Літературознавство як "наука про людину" звертається до висновків синергетиків стосовно особистісних характеристик. Звичайно, говорять синергетики, людина, що виявилася "гвинтиком" нестабільної системи, виглядає й сприймає світ інакше, ніж особа, вихована в ситуації спокійного (стабільного) відрізка буття. У книзі О. Князевої, С. Курдюмова "Синергетика: Нелінійність часу й ландшафти коеволюції" (2007) стосовно цієї проблеми зроблені наступні спостереження й висновки.

1. Людина як мікрокосм є синтезом попередніх стадій розвитку, тому в ситуації хаосу їй властиво активізувати дані "пам'яті різної глибини" – звичайно ж, вона зберігає не лише позитивний досвід [3, с.177-178].

2. Людина, маючи здібності сприйняття й мислення, не стільки відбиває навколишній світ, скільки творить, конструює його. Оскільки, на думку Франциско Варели, "не только

познающий разум познает мир, но и процесс познания формирует разум", то в ситуації хаосу людина несе в собі хаос ідей, а її вчинки важко прогнозувати [3, с.179].

3. Людина "в ланцюзі циклічної причинності" втрачає відчуття єдиного темпосвіту. "Моменти загострення" (максими) коливального контуру ведуть її до виділення практично всієї енергії. Тому, чим ближче до моменту загострення максими, тим більш визначними стають процеси, що протікають в її центрі. Як наслідок – "накопичення енергії" провокує вибухи, або серію непрогнозованих людських вчинків [3, с.185].

Фрактали і фрактальність. В синергетиці вони пов'язані з проблемою "ритмоподібності" й самоорганізації нового об'єкту, *схожого* на вже відомий. Якщо спроектувати сказане на мистецтво, то йдеться про народження принципово нового твору, який лише чимось нагадує стару форму. Сам термін не так давно прийшов у сучасну галузь гуманітарних знань і належить американському математикові Бенуа Мандельброту (70 рр. ХХ ст.). Фрактали (лат. fractus – зламаній) зараз сприймаються як "зменшена копія", "самоподібність", "схожий об'єкт". У нелінійному мисленні, властивому періодам хаосу, фрактал виступає як одиниця "деформована, схожа (на) частину цілого" [11, с.214-217].

Виходячи зі старої шкали оцінок, яку використовували для коментування літературного процесу вікторіанської епохи, переорієнтація *повинна* була сприйматися як деструктивний декаданс, як криза та катастрофа. А от у системі синергетиків, де еволюція, пов'язана із запереченням віджитого представляється нормою, такий стан речей загострює тільки одне питання: "А що буде далі?" Драматизм питання сходить нанівець і в першу чергу тому, що "на межі Космосу й Хаосу" в результаті "саморегулювання" може з'явитися фрактал як проміжний осередок стабільності й краси. Таких фрактальних утворень може бути безліч і саме тим приваблює мистецтво перехідних періодів, що воно демонструє велику кількість фракталів. Аналізуючи творчість письменників Дж. Конрада, Р.Л. Стівенсона, Р. Кіплінга, ми ще раз переконуємося в цьому. Цікаво й те, що індивідуальна творча еволюція кожного з названих художників буде закономірно унікальною, тоді як у колишній системі оцінок (притаманній, наприклад, вікторіанству) вона виглядатиме "порушенням правил". Якщо ж звернутися до проблеми існування жанрів у системі дисипації (безперервних коливань), то навіть розуміння можливостей жанру (роману, новели) у кожного з письменників перехідного часу буде індивідуальним.

Оскільки перехід продукує оформлення нової системності, то початок цього переходу фіксує точка біфуркації, в якій стара система світобачення прирікається на "галуження". Потім настає період великих і малих експериментів співіснування старого з новим, найбільшою мірою в цій фазі переходу себе демонструє процес синтезування. Цей етап переформатування художніх систем багатий на численні флуктуації (відхилення), саме тоді й народжуються або художні форми-одноденки, або фрактальні утворення, які сприйматимуться ідеальною формою віддзеркалення нестабільного часу [8, с.25].

Проектуючи сказане на досліджуваний нами матеріал, зазначимо наступне. Як з'ясувалося, естетична біфуркація рубежу століть в англійській літературі була не випадковістю, а закономірністю, яка проявляється багатовекторним галуженням. Одним з векторів пошуку став неоромантизм. Новоутворена система виявилася рухливою і відкритою для багатьох "зчеплень" (І. Пригожин). У світлі цього висновку багатоваріантність в осмисленні перехідності як факту існування, реалізована в творчості Р.Л. Стівенсона, Дж. Конрада, Р. Кіплінга, цілком закономірна.

Висновки. Отже, в ряді характерних ознак, що властиві літературному процесу рубежу ХІХ – ХХ ст., найбільш важливими можна вважати наступні:

– узагальнення (або "ревізію") традиційних для мистецтва Англії реалістичних форм оповіді;

– пошук нових форм відображення дійсності (декаданс – передсимволізм – символізм – модернізм);

- захоплення ірраціоналізмом й орієнтацією на індивідуально-суб'єктивний тип пізнання світу;
- появу великої кількості новітніх ідеалістичних філософських і художньо-естетичних напрямів та течій;
- утвердження переваг напрямів та окремих об'єктів з показниками естетики новітнього часу.

Показниками перехідності в літературі цього періоду можна вважати й явища синтезуючої властивості – найбільшою мірою вони проявлялися в дифузії родових літературних ознак. Явищем перехідного порядку також можна вважати неоромантизм, який сублімував традиційні показники романтизму XIX ст. з елементами нових художніх систем.

Найбільш важливі етапи перехідності, як нам здається, допомагає проілюструвати синергетичний ряд понять, який систематизує ознаки об'єктів у їх "нестійкому" стані. Визначення еволюційних складових руху від хаосу до стабільності (біфуркація – флуктуація – атракція) допомагають побачити і пояснити морфологію назриваючих змін, в першу чергу, на рівні художніх напрямів. Корекція людського сприйняття світу, прокоментована синергетиками, пояснює й появу нового героя, який хоче протистояти хаосу в повсякденному житті, і є далеким від часу героїчного.

Турбулентність, яка замінює собою лінійний часопростір стабільних періодів, вносить корекцію до хронотопного мислення досліджуваного періоду. З'ясовується, що вона впливає на сприйняття світу і, врешті-решт, може романтизувати часопростір, даруючи героям творів не тільки відчуття відчаю, а й надію на оновлення.

Література:

1. Андреев Л.Г. Длинные волны культуры / Л.Г. Андреев // На границах литературных эпох (зарубежная литература от Средневековья до Современности). – М. : ЭКОН, 2000. – 256 с.
2. Категории поэтики в смене литературных эпох / [С.С. Аверинцев, М.Л. Андреев, М.Л. Гаспаров и др.] // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 3–38.
3. Князева Е.Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб. : Алтейя, 2002. – 414 с.
4. Кривцун О.А. Художественные эпохи в культуре Нового времени : проблемы идентификации / О.А. Кривцун // Искусствознание. – 2001. – № 1. – С. 17–39.
5. Лейдерман Н. Траектории "экспериментирующей эпохи" / Н. Лейдерман. – Вопросы литературы, 2002. – № 4. – Режим доступа к статье :
6. <http://magazines.russ.ru/voplit/2002/4/lei.html>
7. Миронюк Л.В. Генезис неоромантизму / Л.В. Миронюк // Актуальні проблеми слов'янської філології : Міжвуз. зб. наук. ст. : Лінгвістика і літературознавство – К. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – Вип. XI. – С. 133–140.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; [пер. с англ. Ю.А. Данилова]. – М : Прогресс, 1986. – 432 с.
9. Силантьева В.И. Переходные периоды в искусстве : современные теории диссипативных систем / В.И. Силантьева // Литературоведческий сборник. – Донецк : Изд-во ДонНУ, 2002. – Вып. 9. – С. 23–32.
10. Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания / [сост. и отв. ред. В.А. Копцик]. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 560 с.
11. Синергетическая парадигма : Многообразие поисков и подходов / [сост. и отв. ред. В.А. Копцик]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 535 с.
12. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / [сост. и отв. ред. В.А. Копцик]. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.

13. Урнов М.В. Вехи традиции в английской литературе / М.В. Урнов. – М. : Худож. литература, 1986. – 380 с.

Анотація

Н. ДОЛГА. ТВОРЧИСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОРОМАНТИКІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

В статті пропонується сучасний підхід до аналізу творчості Р.Л. Стівенсона, Дж. Конрада, Р. Кіплінга з позицій синергетики. Представлено теоретичне та історико-літературне обґрунтування проблеми, а також основні показники, притаманні періодам перехідності.

Ключові слова: неоромантизм, синергетика, теорія перехідності.

Аннотация

Н. ДОЛГА. ТВОРЧЕСТВО АНГЛИЙСКИХ НЕОРОМАНТИКОВ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ПЕРЕХОДНОСТИ

В статье предлагается современный подход к анализу творчества английских неоромантиков Р.Л. Стівенсона, Дж. Конрада, Р. Киплинга с позиций синергетики. Представлены теоретическое и историко-литературное обоснование проблемы, а также основные показатели, свойственные периодам переходности.

Ключевые слова: неоромантизм, синергетика, теория переходности.

Summary

N. DOLGA. ENGLISH NEO-ROMANTICS' CREATIVE ACTIVITY IN CONTEXT OF THE CONTEMPORARY THEORY OF TRANSITIVITY

The modern approach of the analysis of R.L. Stevenson's, J. Conrad's and R. Kipling's works is offered from positions of synergetics. The theoretical, historical and literary ground of problem and also the main features of transitional periods are presented.

Keywords: neoromanticism, synergetics, transitional theor